

K VÝVOJI VÝZKUMU MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ V ČESKOSLOVENSKU

ANTONÍN ŠNEJDÁREK

Mezinárodní vztahy, či jak se tehdy říkalo, mezinárodní politika, nebyly v období předmnichovské republiky chápány jako samostatná disciplína. Po skončení první světové války byla zpočátku pozornost věnována především přípravě mírových smluv; šlo tedy o pokračování zdůvodňování státoprávního postavení českých zemí a jejich nároku na získání státní samostatnosti. K tomuto základnímu problému se postupně přidávaly i jiné otázky, které souvisely se vznikem československého státu, se stanovením jeho hranic, s otázkami menšin uvnitř tohoto státu atd. Vznikla řada prací různé hodnoty o československých hranicích, vznikly též práce o československých nárocích, historických, právních, etnografických atd., na různá území. Vládnoucí buržoazní kruhy tehdejšího Československa přirozeně podporovaly tyto práce, protože jim pomáhaly při prosazování jejich stanovisek na mezinárodním poli. Třeba ovšem ihned podtrhnout skutečnost, že vedle těchto účelových prací, vynikajících v souvislosti s bezprostředními politickými potřebami, byla napsána i řada významných vědeckých prací, které mají trvalou hodnotu. Sem je třeba zahrnout především práce v oblasti historie, které navazovaly na historické práce předválečné a na podkladě důkladného a dlouhodobého vědeckého bádání ukázaly nárok nově vzniklého Československa jak na samostatnost, tak i na státní celistvost, především z hlediska historického. Podobně tomu bylo i v oblasti některých jiných společenských věd, zvláště ve slavistice, v etnografii a v neposlední řadě v archeologii, která již tehdy objevováním slovanských sídlišť sehrála vynikající roli při rozbití teorií tzv. autochtonních germánských osídlení českých zemí.

Velkým otázkám mezinárodní politiky bylo v prvním období po vzniku předmnichovské republiky věnováno jen velmi málo pozornosti. Československo tehdy dělalo své první krůčky na mezinárodně-politické aréně a nemělo ani připravené rezervy odborníků pro mezinárodní politiku, ani připravené materiály ke studiu těchto otázek. Vždyť Praha až do roku 1918 byla provinčním městem, kterému se velká politika po dlouhé generaci vyhýbala a kde bylo možno se o ní dovědět jen ze stránek velkého světového tisku. Postupně však se ukazovala nutnost zkoumat tyto otázky, pochopit vývoj v jednotlivých zemích, zvláště v zemích sousedících s Československem a ve velmocích, které rozhodným způsobem ovlivňovaly vývoj té části světa, ve které se vyvíjelo i malé Československo. Tak narůstala potřeba zkoumání velké světové politiky a hlavních sil, které ji určují. Je zcela přirozené, že v předmnichovském Československu, které bylo buržoazním státem, měly formy zkoumání těchto otázek typicky buržoazní charakter. Většinou byly recipovány z jiných zemí, zvláště z největších kapitalistických států, kde mezinárodní politika byla přirozeně již dávno rozvinuta, její výzkum prošel již dlouhou řadou zkušeností, a kde dokonce existovaly již celé školy výzkumu mezinárodních vztahů a mezinárodní politiky. Sledujeme-li časopis *Zahraniční politika*, který po I. světové válce vydávalo čs. ministerstvo zahraničních věcí, zjistíme v něm odraz působení těchto zahraničních škol a těchto zahraničních vzorů. Přece však až do konce zůstal tento časopis převážně pragmatistický; omezil se na přinášení zpráv o jednotlivých zemích a o jednotlivých událostech a jen zřídka kdy sáhl k analytické hlubší formě rozboru jednotlivých otázek.

Výjimku v tomto vývoji tvořily především dvě disciplíny. Na prvním místě to byla historie a na druhém mezinárodní právo. Historie po vzniku Československa neměla ovšem dlouhou tradici výzkumu světových dějin a zvláště ne novějších a nejnovějších. Slovenská historiografie v tomto úseku byla zcela na počátku a česká historiografie začala sledovat tyto problémy teprve s postupujícím vývojem Gollovy školy, zvláště s vytvářením vědecké skupiny kolem prof. Šusty. Zde se setkáváme již s výzkumem diplomacie jako objektu zkoumání, setkáváme se též s hledáním samostatných pohledů na velké vývojové linie světové politiky od druhé poloviny 19. století, zvláště pak od berlínské konference. Chybí sice ještě ucelený pohled, který tehdy již je charakteristický pro některá velká přehledná díla v oblasti dějin diplomacie ve Francii, ve Velké Británii nebo i v Itálii (v daleko menší a zcela odlišné míře v Německu), avšak je to již dalekosáhlý pokrok a první velký pokus o zhodnocení světového dění z českého hlediska, i když třeba mít stále na paměti, že jde o hledisko české buržoazie, která v procesech naplňujících 19. a počátek 20. století dosáhla státního osamostatnění a držela v té době ve svých rukou vládu v nově vzniklém státu, kterou urvala nastupujícím, avšak ještě nezralým a nezkušeným revolučním silám předvoje dělnické třídy. V oblasti mezinárodního práva se vytvořila kolem prof. Hobzy skupina odborníků, kteří dosáhli tehdejší mezinárodní úrovně, a jejich expertízy, jakož i jiné vědecké práce včetně učebnic mezinárodního práva měly na onu dobu nesporně vysokou hodnotu. Pokus se sociologií se sice započal, avšak neměl čas se plně rozvinout. Do určité míry k tomu přispěla i skutečnost, že mladá sociologie se převážně orientovala k počátečním pracím sociologie jako samostatné vědecké disciplíny, tj. zvláště k pracím Durkheimovým, částečně k pracím Maxe Webera. Moderní účelová sociologie rozvíjející se už v USA v souvislosti s pragmatistickým pojetím role vědeckých disciplín nechala tehdejší československou sociologii téměř nedotčenou. Proto vliv sociologie na výzkum mezinárodních otázek v období předmnichovské republiky je skutečně jen okrajový, zatímco vliv historie a mezinárodního práva neobyčejně značný. Mezinárodní politika je proto v období předmnichovské republiky především chápána jako součást buď mezinárodního práva, nebo světových dějin. Tento názor zůstává pak hluboce zakořeněn i v celé následující generaci a dodnes cítíme zřetelně jeho důsledky při hodnocení mezinárodních vztahů v současné době a při hledání metodologie výzkumu mezinárodních vztahů současnosti.

I když výzkum mezinárodních vztahů v období předmnichovské republiky byl ještě skutečně počáteční a i když doba dvaceti roků není ve vědě dlouhá a nestačí ani k rozvinutí samostatné vědecké disciplíny, ani k vyjasnění vztahů nově vznikajících problémů k jednotlivým disciplínám a k jejich metodám, přece možno říci, že práce, které vznikly v této oblasti, byly cenným pomocníkem zahraniční politiky tehdejšího Československa a že v řadě otázek se praktické kroky zahraniční politiky předmnichovského Československa opíraly o vědecký výzkum jednak jako o základní poznání určitých jevů, jednak jako o nástroj v oblasti prosazování svých koncepcí a cílů.

Nacistická okupace zaměřila své údery zvláště proti české a slovenské vědě. V řadě dokumentů je patrné, že nacistickým okupantům šlo především o to zničit schopnost těchto dvou národů, a zvláště českého národa, k samostatnému vědeckému bádání, k samostatnému vědeckému myšlení a k samostatné vědecké existenci. Vždyť bez dosažení tohoto cíle by byli také nikdy nemohli dosáhnout svého konečného cíle, tj. fyzické likvidace českého národa jako samostatného politického činitele v prostoru, na

němž jim tolik záleželo a o nějž chtěli opřít své další germanisační agrese směřem na východ a jihovýchod Evropy. Není proto divu, že čs. věda utrpěla okupací strašlivé rány a že přední skupiny československých vědců byly okupací zlikvidovány nebo tak narušeny, že nebyly schopny po skončení tohoto temného období zahájit samostatnou práci.

* * *

Po osvobození Československa nejen čs. hospodářství a čs. politický život začaly znovu, ale i čs. věda musela začít od samého počátku. Výjimku tvořily do určité míry biologické vědy, které si zachovaly během války určitou kontinuitu a částečně i technické vědy, i když v míře již podstatně menší. Společenské vědy však vstupovaly do nového období po těžkých, často téměř smrtelných zásazích ze strany okupantů, které zanechávaly rozsáhlá prázdná místa jako důkaz válečného a okupačního zrušení. Tak tomu bylo i na úseku těch věd, které měly vztah k mezinárodní politice a k mezinárodním vztahům. Trvalo dlouho, než se vytvořilo skutečné nové centrum výzkumu na tomto úseku. Nebylo kádrů, nebylo zkušeností a na počátku, a dokonce dosti dlouho, nebylo ani jasných představ o tom, jak postupovat, co zkoumat, co je podstatné a co vedlejší. Původní návrh na vytvoření ústavu, který by zkoumal problémy mezinárodní politiky, byl sice předložen brzy po osvobození a v r. 1946 byly učiněny dokonce určité pokusy vytvořit takový ústav. Opakovaly se ještě několikrát, avšak ztroskotaly na řadě nejasností a často i na nezájmu některých institucí. Těžiště výzkumu problémů spadajících do oblasti společenských věd a též do otázek mezinárodní politiky se postupně vytvářelo na Vysoké škole politických a hospodářských věd.*) Bylo vysloveno mnoho kritik o této škole, ba i mnoho úsměšků a vtípů bylo proneseno nad její činností. Její historické místo však bude nesporně významné. V této škole se zformovala mladá generace pracovníků v oblasti společenských věd, a to nejrůznějších disciplín, která pak v následujících letech vnesla nejen nového ducha, a nejen nový, marxistický přístup k problémům, ale i nový silný elán a vědecké nadšení do řady nově vznikajících institucí i do institucí starších, dokonce i do těch, které svou historii počítají na staletí. Nová československá historiografie našla své přední badatele v řadách posluchačů a pracovníků VŠPHV, podobně tomu bylo i na úseku ekonomie, filosofie a v neposlední řadě i na úseku mezinárodních vztahů.

Výzkum mezinárodních vztahů neměl po dlouhou dobu v novém lidově demokratickém Československu svůj orgán, kolem něhož by se soustředil, neměl svou tradici, z níž by čerpal anebo v níž by pokračoval, neměl své kádry, které by mohly s odpovídající vědeckou zkušeností říci své slovo k vývoji světa po 2. světové válce a neměl ani svou dokumentační základnu, která je nezbytná pro jakoukoli vědeckou práci a desateronásobně nezbytná pro výzkum tak složitých otázek, jako jsou otázky spadající do výzkumu mezinárodních vztahů. Není proto divu, že trvalo dlouho, než tento výzkum skutečně seriózně započal. V mezidobí se soustředil alespoň částečně a v dílčích problémech v některých již existujících institucích a byly to opět historie, mezinárodní právo a později i ekonomie, které tvořily jeho první, ovšem velmi fragmentární základnu.

Jako pro celou čs. vědu po 2. světové válce je i pro úsek mezinárodních vztahů zřízení Československé akademie věd v r. 1952 velmi důležitým

*) Původně Vysoká škola politická a sociální

mezníkem. Poprvé se zde naskýtá možnost vytvářet velké vědecké ústavy materiálně zabezpečené, které se mohou koncentrovat na výzkum problémů spadajících do oblasti příslušných vědeckých oborů. Mezinárodní vztahy však v ČSAV nenalézají samostatné pracoviště. Odpovídá to celému tehdejšímu stavu věcí. Jak jsem již uvedl, nejsou otázky kolem mezinárodních vztahů ani zdaleka vyjasněny, není jednoty o tom, zda jde o vědeckou disciplínu, a není také jednoty o tom, co by mezinárodní vztahy vůbec měly zkoumat jako objekt své činnosti a kde by mělo být těžiště tohoto výzkumu. Přesto však začínají věnovat pozornost řadě aspektů mezinárodní politiky a mezinárodních vztahů specializované ústavy jednotlivých vědních oborů. V Historickém ústavu ČSAV, kde ještě na počátku neexistuje pracoviště pro světové dějiny, narážejí pracovníci brzy zcela přirozeně na problém, jak vysvětlit jednotlivé jevy a události čs. dějin bez mezinárodních souvislostí a bez vnějších vlivů. Začíná tedy zřetelná orientace na výzkum jednotlivých otázek bezprostředně souvisejících s čs. dějinami, avšak přesahujících rámec těchto dějin. Docela přirozeně je zájem nejdříve zaměřen na Německo, které sehrálo v dějinách Československa a národů Československa tak významnou roli. Vzniká zde proto skupina zkoumající nové a nejnovější německé dějiny a tato skupina se postupně stává zárodkem oddělení pro nejnovější světové dějiny.

Přesto však zůstává hlavní pozornost tohoto výzkumu i nadále upřena k otázkám nejnovějších dějin Německa. Je zcela přirozené, že hlavní pozornost k sobě nejprve přitahují jevy znovu se rodícího západoněmeckého imperialismu a revanšismu. Práce, které zde vznikají, mají převážně bojový, v každém případě polemický charakter. Teprve postupně se ukazuje nutnost prohloubit výzkum až na kořeny problému, poznat co nejvíce nových faktů, třídit je a zpracovávat, aby sloužily za základ prováděných analýz. Tímto procesem je ovlivněna jak metoda výzkumu, tak i vlastní jeho potřeby. Ukazuje se stále zřetelněji, že není možno výzkum tak složitých a rychle se vyvíjejících otázek provádět prostě stejnými metodami, jaké jsou používány při výzkumu starších historických období. Volání po pomocném aparátu, po vytvoření dokumentační základny a po zlepšení techniky zpracování velmi početných údajů neustále roste a ovlivňuje do značné míry celou výzkumnou frontu na úseku nejnovějších dějin. Zřetelně narůstá potřeba vytvořit středisko, v němž by byla zachycována faktografie a které by provádělo základní studie o nových jevech, které by pak mohly sloužit za základ další vědecké práce.

Na druhé straně při hlubším pronikání do problému se stále více dostává do popředí rozdílnost různých pohledů týkajících se metody zkoumání. Ukazuje se, že bezprostřední potřeby praxe vyžadují rychlé rozbor, kterým ovšem chybí vědecká hloubka, často historický pohled a velmi často též skutečná široká znalost otázek a faktografie. Na druhé straně vědecké práce vznikající seriózní metodou zkoumání, a zvláště induktivní metodou, vyžadují mnoho času a v prvním období naléhají potřeby praxe příliš silně. Proto některé první práce mají charakter prací nehotových, které nejsou postaveny na dostatečné faktografické základně a jimž chybí ještě dokonalá vědecká analýza problému. Přesto však jsou to práce potřebné. Přinášejí nejen mnoho cenných údajů, ale dovedou též aktivně zasáhnout i do boje s novými jevy německého revanšismu rodícího se v NSR. Mají i ohlas v zahraničí a často pomáhají k tomu, aby probudily zájem některých vědeckých kruhů mimo Československo jak v socialistickém světě, tak i na Západě o tuto pro nás tak eminentně důležitou otázku, jakou je západoněmecký revanšismus.

Postupně však i zde nastává zrání. Objevují se práce dobře vybavené, napsané se znalostí problémů a s příslušným historickým pohledem na analyzované otázky. Současně s nimi se ukazuje potřeba zasadit otázky západního Německa do příslušných mezinárodních souvislostí. Tak začíná v historické vědě v Československu vývoj vedoucí k serióznímu výzkumu nejnovějších dějin hlavních imperialistických zemí, jejichž činnost a politika umožnily obnovení německého imperialismu a revanšismu. Současně se vědeckou analýzou dokazuje, že obnovený německý imperialistický stát přestal být nástrojem cizí vůle a že se stal samostatným subjektem mezinárodní politiky, prováděje vlastní zahraniční politiku řízenou především svými zájmy a záměry.

Výzkum současného imperialistického světa staví historiky stále více před nutnost poznání změn, které nastaly, nebo probíhají v ekonomické základně hlavních imperialistických zemí. Současně je staví před nutnost poznat blíže nové formy uplatňující se v nadstavbě především v oblasti státní moci, v oblasti ideologie, působení na masy, informační činnosti atd. Tím se před badatele na tomto úseku zřetelně dostává na pořad nutnost komplexního zkoumání těchto jevů a jejich osvětlení z hlediska nejrůznějších disciplín. Začínají diskuse o tom, jak nejlépe zajistit výzkum tohoto druhu. Po diskusích následují i pokusy. Jako nejschůdnější cesta se pro nějaké období ukazuje forma výzkumných komisí. Tyto komise sdružují vědecké pracovníky různých disciplín, kteří se zabývají stejným nebo podobným předmětem výzkumu, a snaží se koordinovat jejich práci. Některé z těchto komisí jsou skutečně úspěšné. V každém případě se jim daří zajistit podstatně lepší vzájemnou informovanost všech vědeckých pracovníků o činnosti jiných vědeckých disciplín na témže úseku výzkumu. Některé jdou dále a podaří se jim skloubit kolektivy složené z představitelů různých disciplín, které spolu vytvoří práci o konkrétním tématu. Tato metoda se ukazuje jako velmi úspěšná, zvláště na úseku výzkumu německé problematiky. Zde též je největší aktivita, které postupně vyrůstají skuteční specialisté na konkrétní úseky německé problematiky, z nichž značná část později obstojí v mezinárodním srovnání i v mezinárodní konkurenci.

Na úseku ekonomie probíhá velmi podobný vývoj. Ekonomové se snaží objasnit některé jevy současného imperialistického světa a dospívají přitom na některých úsecích k dobrým výsledkům. Daří se jim např. proniknout do složitosti státní monopolistického kapitalismu, který se po II. světové válce stává dominantním jevem vyspělých kapitalistických států. Začínají zkoumat procesy integrace a dospívají postupně k seriózním závěrům o těchto procesech, zvláště pokud se týče jejich objektivního charakteru a určitých zákonitostí, které je určují. Začínají zkoumat též otázky neokolonialismu a forem, jimiž se na různých úsecích hospodářského života prosazuje. I když ekonomický výzkum má přirozeně jiný přístup k problémům než výzkum historický, a i když si stačí daleko déle sám než historický výzkum, přece i ekonomům se ukazuje zřetelně nutnost koordinace práce s jinými disciplínami, především na úseku výzkumu imperialismu, na němž podobně jako v oblasti historiografie se u nás začíná vědecky pracovat dříve než na úseku výzkumu socialistických zemí. Proto i od ekonomů přichází iniciativa zkoumat nové jevy světového vývoje v současnosti společně s ostatními disciplínami. Ekonomové se stávají členy společných výzkumných komisí a postupně i společných výzkumných týmů spolu s historiky, právníky a filozofy. Později přichází tlak k této spolupráci od ekonomů dokonce silněji než v kterékoliv jiné oblasti. Dobré výsledky, jichž ekonomové dosáhli ve výzkumu některých

nových jevů imperialismu, jim dávají právo postavit se na těchto úsecích do čela fronty badatelů nejnovějšího vývoje vyspělých kapitalistických zemí. Podobně je tomu později i na úseku výzkumu rozvojových zemí.

S určitým zdráháním, které je dáno poněkud odlišnou orientací, se do této fronty výzkumu dostávají i představitelé mezinárodního práva, kteří v prvním období neočekávali možnost spolupráce s ostatními disciplínami a dosáhli sami na svém úseku řady pozoruhodných výsledků. První mezinárodně vztahové práce a první pokusy o sborníky prací, které můžeme zařadit do oblasti mezinárodních vztahů, se ukazují právě mezi mezinárodními právníky, mají však většinou jen juristický charakter a pouze okrajově se dotýkají některých jiných disciplín, většinou formou recipování výsledků dosažených v jiných disciplínách nebo prostými odkazy na tyto práce. Postupně však i zde se vytváří potřeba teamové práce s jinými disciplínami.

Mezi disciplínami, které zkoumají otázky vývoje současného světa, se dostává v pozdějších letech na povrch sociologie a zvláště její zaměření na výzkum zákonitostí určujících život a vývoj vyspělé průmyslové společnosti. Také na tomto úseku vznikají v Československu cenné studie, které mají ohlas v zahraničí. Spolu s poznáním některých západních prací, které mají často otevřeně protimarxistický, zkrslující a účelový charakter, rozvíjejí tyto práce marxistické teze nejenom o konvergentních procesech existujících ve vyspělé průmyslové společnosti kapitalistických a socialistických zemí, avšak též o procesech divergentních, které stále zřetelněji ukazují rozdílnosti třídního charakteru obou společností, socialistické a kapitalistické, jakož i o rozdílném poslání a historických perspektivách obou těchto společností.

Zatímco v prvním období, prakticky do druhé poloviny padesátých let, výzkum imperialistických zemí převládá, dostává se ve druhém období do popředí stále zřetelněji otázka výzkumu socialistických zemí. Je to přirozené, poněvadž v prvním období doznívala ještě nedávná minulost, která byla v Československu kapitalistická, a vypořádání s touto minulostí, jakož i vypořádání s vývojem, který probíhal v západním světě, stály přirozeně v popředí zájmu badatele. Postupně se však vytváří společenství socialistických zemí, nachází svůj výraz v institucionálních, ekonomických, politických, vojenských i prostě lidských formách. Toto socialistické společenství se spolu se svou narůstající silou stává předním činitelem současného vývoje světové historie. Vytváří si v ní své místo a toto místo je stále závažnější, až se stává nejvýznamnějším činitelem současných historických procesů. Současně s tím vzniká i problematika vzájemných vztahů mezi socialistickými zeměmi. Ukazuje se, že všechno není tak jednoduché, jak se na počátku myslelo. Je třeba zkoumat zcela nové, předtím nikdy neexistující formy spolupráce. Je třeba tyto nové formy upravovat podle objektivních podmínek, podle vývoje objektivních faktorů, které v různých částech a v různých zemích socialistického společenství nepůsobí stejně. Poznání těchto objektivně působících sil, jejich konfrontace se společnými potřebami a s jednotlivými zájmy socialistických států, hledání harmonie mezi těmito oběma skupinami činitelů, to jsou úkoly, před nimiž celkem neočekávaně stojí věda v socialistických zemích, která se zabývá otázkami nejnovějšího vývoje světa a mezinárodních vztahů.

* * *

Současně s tímto procesem zraje i československá zahraniční politika. Socialistický systém v Československu zvítězil, stává se základem výroby

i společnosti. Československý socialistický stát je zkonsolidován, je pevně zapuštěn ve světovém socialistickém společenství, je pevně opřen především o Sovětský svaz jako hlavního činitele tohoto socialistického společenství, kterému připadá hlavní podíl na celém jeho vytvoření i na obraně jeho. Toto nové socialistické Československo si v tomto procesu jednak ujasňuje své hlavní zahraničně politické úkoly, jednak své místo v socialistickém společenství a historické úkoly, které mu z tohoto místa vyplývají. Stále zřetelněji si prověřuje skutečnost, že obrana státní nezávislosti Československa a ochrana jeho základních státních zájmů, které jsou zcela přirozenou základní povinností československé zahraniční politiky, jsou neoddělitelně spojeny s posilováním socialistického společenství a se zajišťováním míru ve světě, v němž by zahraniční politika každé země byla založena na zásadách mírové koexistence. Nové Československo je socialistické, a proto jeho státní zájmy jsou v plném souladu se státními zájmy ostatních zemí socialistického společenství, jakož i se zájmy pokrokových sil světa. Je proto zcela přirozené, že tato zahraniční politika vidí svůj cíl v posilování jednoty socialistického společenství, v prosazování zásad mírové koexistence zemí s různými společenskými systémy a v podpoře národně osvobozenického hnutí zemí třetího světa, které se vyrovnávají s koloniálním útlakem, s jeho důsledky na všech úsecích života a vstupují do světových dějin jako významný faktor, který hraje v procesech novodobého utváření světa mimořádně významnou a neustále rostoucí roli.

Československá zahraniční politika si proto, vycházejíc z této základny, stanoví také konkrétní cíle své činnosti. Tato činnost vychází z realistického posouzení vlastních možností a vlastní situace. Konkrétní akce československé zahraniční politiky prosazující jednotu socialistického společenství, přijetí a praktickou aplikaci zásad mírového soužití a pomoc národně osvobozenickému hnutí koloniálních zemí a osamostatňování rozvojových zemí třetího světa potřebují stále více konkrétních znalostí v oblastech, v nichž jsou podnikány. Potřebují v neposlední řadě též podstatné rozšíření znalostí základních vývojových trendů na nejrůznějších úsecích, zvláště pak na úseku vztahů Československa s ostatními zeměmi. Československá zahraniční politika se stává po dokončení svého procesu uzrávání stále aktivnější, působí stále rostoucím počtem nástrojů, rozšiřuje své styky neuzavírajíc se před nikým a snaží se stále více prospět věci socialismu, míru a nezávislosti zemí na celém světě.

Je zcela přirozené, že tyto rostoucí potřeby čs. zahraniční politiky vyvolaly i rostoucí tlak na vědu, aby pomohla v objasňování hlavních procesů současného vývoje, v poznání jednotlivých zemí, jejich vládnoucích skupin, cílů jejich zahraniční politiky a jejich záměrů vůči Československu. Před čs. vědci se objevila otázka, jak co neaktivněji pomoci těmto potřebám.

Jako vždy ve vědě byla i na tomto úseku na počátku diskuse. Tato diskuse se postupně orientovala na otázku, jak metodologicky a organizačně zajistit vědecký výzkum problémů stojících před naší zahraniční politikou. Přirozené, že věda nikdy nechápala tyto problémy příliš úzce, jen v rámci nějakých akcí nebo jejich krátkodobých potřeb. Kdyby věda šla touto cestou, přestala by být vědou, stala by se pouhým nástrojem propagandy k nahodilým a velmi krátkodobým akcím. Zde šlo však o něco více. Šlo o to, jak zajistit skutečně hluboký vědecký výzkum hlavních faktorů určujících současný vývoj světa a jak poskytnout praxi co největší množství spolehlivých, vědecky prověřených údajů, které by mohly být vodítkem pro další dlouhodobé zaměření praxe. Ukázalo se, že je nejprve třeba

vyjasnit otázku, zda tento výzkum je možno dělat prostým pokračováním výzkumu dosavadních disciplín, nebo zda je nutné vytvořit, jako je tomu konečně i v řadě jiných zemí, novou disciplínu — mezinárodní vztahy. Kolem této otázky se tedy soustředila hlavní pozornost diskuse. Vytvořily se dva proudy názorů. Jeden z nich tvrdil, že je zbytečné vytvářet novou vědní disciplínu, jestliže ani zdaleka nebyly vyčerpány všechny možnosti spojené s využitím dosavadních vědních disciplín. Stoupenci tohoto směru poukazovali na skutečnost, že zvláště v období kultu osobnosti došlo k deformaci společenskovědních disciplín a že tyto společenskovědní disciplíny vyloučily z okruhu svého zkoumání řadu jevů, které ze známých důvodů byly prohlášeny za známé, probádané nebo nedotknutelné. Tito vědeckí pracovníci tvrdili, že prostě stačí, jestliže budou odstraněny deformace způsobené kultem osobnosti a jestliže bude zahájen seriózní vědecký průzkum také na dosud zanedbávaných nebo vyloučených úsecích. Zvláště to dokazovali na příkladu výzkumu socialistických zemí, na otázce nových jevů soudobého kapitalismu a na otázce zanedbávání výzkumu vzájemných rozporů mezi imperialistickými státy. Měli nesporně velmi silné argumenty. Výzkum v řadě úseků společenských věd začal též po XX. sjezdu KSSS odstraňovat nedostatky minulosti a provádět systematický a hluboký vědecký výzkum těchto až dosud zanedbávaných úseků. Dosáhl přitom v mnoha případech velmi dobrých výsledků světové úrovně.

Druhý proud hájil stanovisko, že rozhodně nestačí doplnit jen výzkum v jednotlivých disciplínách. Stoupenci tohoto názoru navrhovali vytvořit novou disciplínu — mezinárodní vztahy. Vypracovali její definici, našli objekt jejího výzkumu v hlavních rysech a v podstatě převzali některé zkušenosti, které byly získány mezitím výzkumem v jiných zemích. Obtíž se ukázala při vytvoření metody výzkumu. Později se ukázalo, že nejen není možno ještě přesně určit metodu výzkumu, ale že je velmi obtížné oddělit v některých oblastech tuto disciplínu od ostatních disciplín a najít přesnou dělicí čáru. Přes tyto nedostatky, které v podstatě doprovázejí každou nově vznikající disciplínu, se podařilo zaměřit několik desítek pracovníků na výzkum vytkené problematiky mezinárodních vztahů. Podporovatelé linie samostatné disciplíny mezinárodních vztahů se ve svých snahách podobali všem těm, kteří v minulosti bojovali za vytvoření nové disciplíny. Hledali její historické předlohy a předchůdce, jichž by se mohli dovolávat, zdůvodňovali své potřeby požadavky praxe a v některých případech se skutečně prosadili. Přesto však nemůžeme říci, že by mezinárodní vztahy jako samostatná vědecká disciplína byly obecně akceptovány ostatními společenskými vědami v současném Československu, ani že by měly své rovnoprávné místo institucionálně v organizacích a orgánech vědeckého výzkumu v oblasti společenských věd. Později se ukázala v souvislosti s touto otázkou jiná závažná otázka, totiž zda by mezinárodní vztahy neměly být považovány za součást jiné, daleko širší vědecké disciplíny, a to politických věd. Tento názor si v poslední době zřetelně razí cestu a i některé práce obsažené v tomto čísle, které je prvním číslem nové vědecké revue, potvrzují toto konstatování.

Pro rozvoj výzkumu mezinárodních vztahů měla v druhé polovině padesátých let velký význam řada konkrétních opatření, která byla podniknuta odpovědnými čs. místy. Především to bylo založení Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii, k němuž došlo v roce 1957. Ústav hledal nějaký čas své zaměření i svou pracovní náplň, dosud hledá základní metody své práce a zatím se mu nepodařilo ani vytvořit novou metodu výzkumu mezinárodních vztahů jako samostatné disciplíny, ani

dokonale zharmonizovat výzkum ostatních společenských vědních disciplín tak, aby byly nalezeny formy vzájemného prověřování výzkumů a formy vzájemného doplňování výzkumem jednotlivých disciplín. Přesto však bylo jeho zřízení významným krokem vpřed, který otevřel nové dalekosáhlé možnosti. Podařilo se především vytvořit v tomto ústavu dobrou a plynule doplňovanou knihovnu pro výzkum mezinárodních vztahů, jakož i položit základní kámen k dokumentaci k hlavním problémům mezinárodních vztahů. Začalo se s vydáváním bulletinů k hlavním problémům, které se týkají čs. zahraniční politiky, jakož i studií k některým specializovaným otázkám. Podařilo se též dosáhnout prvních kladných výsledků v oblasti výzkumu těchto problémů, a to jak v individuálních, tak i v kolektivních pracích.¹⁾ Základní pracoviště pro mezinárodní vztahy bylo v Československu založeno a nyní záleží do značné míry na jeho dalším vývoji, jak výzkum mezinárodních vztahů bude pokračovat.

Nemalý význam v celém tomto procesu výzkumu mezinárodních vztahů u nás mělo i založení časopisu *Mezinárodní politika*, který vznikl v Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Od počátku to nebyl vědecký časopis, ale časopis populárně vědecký. Po dlouhou dobu však byl tento časopis jedinou tribunou badatelů v oblasti mezinárodních vztahů a to mu vtisklo i určité charakteristické rysy. Byl to též časopis *Mezinárodní politika*, z jehož iniciativy byly pořádány v Praze první konference o otázkách mezinárodních vztahů s mezinárodní účastí, které přispěly k tomu, že se poznali pracovníci mezinárodních vztahů z hlavních socialistických zemí. Odtud vedla cesta k organizaci jejich spolupráce, která pak byla vyjádřena v řadě mezinárodních konferencí a seminářů o specializovaných otázkách. Mezinárodní spolupráce, zvláště mezi odborníky socialistických zemí na tomto poli, se začala zdárně rozvíjet a v současné době je vyjádřena v řadě dohod, které uzavřel ÚMPE s bratrskými ústavy v SSSR, Polsku, Socialistické federativní republice Jugoslávie a v NDR.

Při stručném průřezu historií vývoje výzkumu mezinárodních vztahů u nás nelze přirozeně nezpomenout sborníku, který byl vydáván skupinou odborníků mezinárodního práva a který měl velikou zásluhu především o to, že u nás poprvé byly v češtině vydány některé základní

¹⁾ Ke kolektivním pracím mj. patří *Mezinárodní vztahy* (ročenka vydávaná v SNPL od r. 1958), různé sborníky, jako *Pakty* (Praha, SNPL 1959), *Otázky mezinárodních vztahů* (sv. 1.—9., Praha, SNPL 1961—1965), *Mezinárodní postavení a zahraniční politika NSR* (Praha, SNPL 1961), soubory příspěvků z mezinárodních porad a konferencí, např. *Západoevropská integrace* (Praha, NPL 1963) a *Bezpečnost v Evropě* (Praha, SNPL 1961). Významnou složkou jsou i sbírky dokumentů, jako *Dokumenty československé zahraniční politiky 1945—1960* (Praha, SNPL 1960), *Dokumenty zahraniční politiky SSSR 1945—1960* (Praha, SNPL 1960), *Dokumenty k národně osvobozeneckému hnutí 1955—1961* (Praha, NPL 1963) a Hajdú-Liska-Šnejdárek, *Německá otázka 1945—1963* (Praha, NPL 1964).

Z prací jednotlivých pracovníků ÚMPE uvádíme např. J. Štěpanovský, *Mezinárodní postavení Číny po druhé světové válce* (SNPL 1958), J. Šedivý - K. Kofalková, *15 let československé zahraniční politiky* (Praha, SNPL 1960), A. Ort, *Francie* (Praha, SNPL 1960), V. Soják, *Svět po druhé světové válce* (Praha, Orbis 1962), V. Kotyk, *Protihitlerovská koalice a jednota Německa* (Praha, NPL 1962), J. Šedivý, *Február 1948 a mierové spolužitie* (Bratislava, VPL 1963), M. Švejnár, *Industrializace Indie* (Praha, ČSAV 1964), M. Nikl, *Studie o státně monopolním kapitalismu. Státní dluh Velké Británie* (Praha, ČSAV 1964), Č. Konečný, *Socialistický mezinárodní úvěr* (Praha, ČSAV 1964), V. Kotyk, *O zahraniční politice socialistických států* (Praha, NPL 1964). A. Tauber, *Královna bavlna* (Praha, NPL 1965), M. Had, *Velká Británie 1945—*

dokumenty z oblasti mezinárodních vztahů po II. světové válce.²⁾ Významným pokusem pravidelně informovat naši veřejnost o základních otázkách mezinárodních vztahů bylo vydávání periodika *Mezinárodní otázky* v SNPL [I.-IX. v letech 1956—1958]. Všechny tyto časopisy a sborníky však nebyly vysloveně specializovány jen na problémy mezinárodních vztahů a zvláště ne na celý komplex otázek, které se kolem výzkumu mezinárodních vztahů seskupily. Ukázala se proto nutnost vytvořit seriózní vědeckou revui pro mezinárodní vztahy, která by se zabývala především teoretickými otázkami výzkumu mezinárodních vztahů a která by dovolila, aby se kolem ní, jako kolem svého orgánu, sekupili všichni ti, kteří na různých pracovištích a v různých disciplínách zkoumají problémy mezinárodně vztahové. Vznikla tak revue *Mezinárodní vztahy*. Existence ÚMPE jako specializovaného ústavu pro tyto otázky dala pak možnost opřít tuto revui o bezprostřední zázemí. ÚMPE si však ani zdaleka nedělá nárok na výlučné nebo mimořádné postavení v této revui. Chce pouze poskytnout revui základnu, především technickou a materiální. Jde však o to, aby se ke spolupráci přihlásili představitelé všech disciplín, které již našly nebo hledají vztah k výzkumu mezinárodních vztahů. Jde o to, aby revue nebyla úředním listem některého centrálního orgánu nebo jiné instituce, ale skutečně živým vědeckým časopisem, v němž by byly osvětlovány z různých hledisek, s různými přístupy a s různou metodou práce hlavní problémy mezinárodních vztahů, které nás nyní zajímají, a kde by byla též otevřena tribuna pro dosud probíhající diskusi o tom, co jsou mezinárodní vztahy, do které vědní disciplíny patří a jaké je jejich místo a úkoly v současném socialistickém Československu.

Jak se jeví nyní hlavní úkoly výzkumu v oblasti mezinárodních vztahů? Je třeba především konstatovat, že postupem doby se z přímého výzkumu mezinárodních vztahů, který je stále zřetelněji chápán jako výzkum mezistátních vztahů, oddělují některé úseky, na nichž se vytvářejí podmínky k relativně samostatnému výzkumu. Tak je tomu především s výzkumem mezinárodního dělnického hnutí. Zatímco v uplynulých letech byl stav bádání u nás na tomto úseku celkem málo uspokojivý, je možno konstatovat, že v posledních letech se výzkum tohoto předmětu podstatně rozvinul a že začíná dosahovat dobrých výsledků. Tento výzkum je zcela přirozeně koncentrován zvláště v Ústavu dějin KSČ, kde bylo vytvořeno zvláštní oddělení, které již dnes může zaznamenat dobré výsledky. Pracovníci na tomto úseku hledají v poslední době kontakty zvláště s těmi, kteří zkoumají možnost vzniku politických věd u nás. V tom směru navázali zvláště kontakty se skupinou, která uvnitř ČSAV teoreticky rozpracovává předpoklady pro vytvoření této samostatné vědecké disciplíny u nás. Podobně na Vysoké škole politické ÚV KSČ vznikla katedra dějin politických ideologií, která představuje jakési rozhraní mezi mezinárodními vztahy na jedné straně, filosofií a mezinárodním dělnickým hnutím na straně druhé. Potřeby výzkumu na tomto úseku vedly i některá jiná pracoviště k určitým opatřením, mezi nimiž je nejvýznamnější připravovaný vznik skupiny pro dějiny politických struktur na jednom z předních pražských ideologických pracovišť.

* * *

1964 (Praha, NPL 1965), K. Kořalková, *Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943—1949)* (Academia, Praha 1966), V. Opluštil, *Zákruty alžírské revoluce* (Praha, Svoboda 1966), Č. Konečný, *Národní platební bilance v podmínkách rozvíjení mnohostranosti mezi socialistickými státy* (Academia, Praha 1966).

²⁾ *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky*, SNPL, Praha 1957.

Jaké jsou hlavní problémy současného výzkumu mezinárodních vztahů u nás? Můžeme je rozdělit do dvou částí. Do části organizačně zajišťovací a teoretickovýzkumné. Mezi organizačně zajišťovací problémy patří především formy zajištění komplexního řízení a komplexního provádění výzkumu, tj. nalezení správných forem činnosti Komise presidia ČSAV pro řízení a koordinační výzkumu mezinárodní problematiky, která je hlavním koordinačním tělesem na celém tomto úseku. Vývoj činnosti této Komise v poslední době opravňuje k naději, že se podaří najít skutečně efektivní formy řízení tohoto výzkumu a jeho koordinace. Zvláště materiály, které byly vypracovány touto komisí na podkladě usnesení XIII. sjezdu KSČ, jasně ukazují, že v činnosti Komise nastupuje období, ve kterém jsou již překonány počáteční obtíže a kdy Komise přistupuje skutečně k základním otázkám a především k vyhledávání praktických forem řízení výzkumu, jeho zaměření a jeho koordinace. Právě v souvislosti s těmito otázkami, které nyní vystávají před řídicím orgánem tohoto vědeckého výzkumu, se začíná seriózní analýza problému proporcionální vazby teritoriálního a problémového výzkumu. I když tato otázka existovala již dříve, neměla nikdy dosud tak ostré formy a zůstávala především v oblasti spekulace. Nyní však půjde o to, aby se správné rozdělení teritoriálního a problémového výzkumu a současně navázání jednoho na druhý odrazilo v konkrétních úkolech a také v metodách výzkumu.

Jinou vážnou otázkou, která zde vzniká s novou intenzitou, je vztah vědy k praxi, přičemž se ukazuje, že není možno, aby si věda sama samoúčelně určovala objekty svého výzkumu v mezinárodních vztazích, ale že je třeba, aby praxe jasně formulovala své potřeby v oblasti dlouhodobého vědeckého výzkumu. Na druhé straně je podle mého názoru již zažehnáno nebezpečí, které na počátku existovalo a které vyrůstalo z některých primitivních interpretací vztahů mezi vědou a praxí, totiž, aby vědecký výzkum byl cele a beze zbytku podřízen jen okamžitým, většinou velmi krátkodobým potřebám praxe, které někdy měly skutečně jepičí život. Narůstá tedy nový úkol před organizátory tohoto vědeckého výzkumu, totiž přesné rozlišení mezi dlouhodobými výzkumnými úkoly a některými krátkodobými úkoly reagujícími na naléhavé bezprostřední potřeby praxe.

V oblasti organizace výzkumu mezinárodních vztahů měla vždy zvláštní místo otázka vybudování řádné a systematické dokumentace. V současné době však se tato otázka spojuje s problémem moderní technicky vybavené dokumentace, která by používala nejnovějších strojů a pracovala skutečně s vysokou efektivitou. Budování dokumentace až dosud bylo prováděno tradičními způsoby, bylo relativně drahé a poměrně málo efektivní, vyžadovalo zvláště mnoho pracovních sil. Nyní je problémem, jak zřídít technicky vyspělou dokumentaci, a dozrávají podmínky k tomu, aby pro otázky mezinárodních vztahů vznikla v ÚMPE.

Druhá část problému je teoreticky výzkumná. Zde na prvním místě stojí otázka metody výzkumu mezinárodních vztahů. Jako nejefektivnější metoda se ukazuje vytváření výzkumných týmů k různým tématům tak, aby týmy byly složeny z pracovníků různých disciplín. Bude třeba v budoucnosti zvláště této otázce věnovat mimořádnou pozornost a napomáhat vytváření takových týmů, v nichž by se pracovníci různých disciplín vzájemně doplňovali, prověřovali i povzbuzovali k novým iniciativám. Druhý komplex otázek, který spadá do tohoto úseku, je hledání nejefektivnější formy recipování výsledků dosažených ve světové vědě. Dotýká se to do určité míry dokumentace nebo alespoň vyspělých forem dokumentace, avšak je to problém širší, spadající již svou velkou částí přímo do

výzkumu. Pokusy, které se někdy v minulosti děly, abychom všechno vyzkoumali sami vlastními silami, se podobaly pokusům některých zaostalých techniků objevovat a vyvíjet vlastními silami a za drahé peníze to, co již bylo dávno objeveno a vyvinuto. Nyní jde o to, aby pružně a rychle byly výsledky výzkumu hlavních problémů mezinárodních vztahů ve světě přeneseny k nám, aby byly zachyceny, roztrženy a sloužily za základ vlastního kritického zhodnocení, které pak má být hlavním úkolem našich pracovníků. Především faktografický materiál, objektivní výsledky výzkumu např. v kapitalistických zemích mohou sloužit za základnu našeho vlastního výzkumu za předpokladu, že náš pracovník k nim přistupuje s vlastním marxistickým pohledem na věc, že je nepřejímá prostě jako závěr, ale že v nich vidí nástroj své práce. Recipováním těchto výsledků vlastně vědecká práce našeho pracovníka teprve začíná, rozhodně však nekončí.

Nové daleko větší a neustále rostoucí úkoly naší zahraniční politiky vyžadují, aby náš mezinárodně vztahový výzkum dával přednost otázkám, které se dotýkají především nás, ČSSR jako státu. Jsou to otázky, které nikde na světě nejsou a nebudou rozpracovány z našeho hlediska a podle našich potřeb a rovněž nemůžeme očekávat, že někdo tuto práci udělá za nás. Mezi tyto úkoly patří především problém postavení Československa v socialistickém společenství a jeho role v tomto společenství. Náš výzkum zcela přirozeně bude vycházet ze životního zájmu socialistického Československa na udržení a posílení jednoty socialistického společenství a spolupráce mezi jeho jednotlivými členy. Nemůžeme však zapomínat na jednotlivá specifika, která se týkají jeho jednotlivých členů a vztahů mezi nimi. Na úseku vyspělých kapitalistických států se náš výzkum přirozeně zaměřuje především na otázky koncepcí těchto států vůči nám, sil, které politiku těchto zemí vůči nám určují nebo ovlivňují, nástrojů, jimiž je prováděna, a konkrétních činů této politiky. Nemůžeme přitom přirozeně zapomenout na skutečnost, že imperialistický svět ani zdaleka není jednotný a že v něm působí dokonce s rostoucí silou jeho vnitřní rozpory. Vzniká tedy potřeba zkoumat politiku jednotlivých vyspělých kapitalistických států vůči nám nejen vcelku, ale také odděleně. Tak je tomu zvláště v případě Francie a jejích evropských koncepcí. Problém Německa zůstane pro nás i nadále provadnou záležitostí. I když otázky německého revanšismu nemohou být v otázkách mezinárodních vztahů výlučným úsekem našeho výzkumu NSR, zůstávají pro nás i nadále mimořádně důležité a bude jim třeba i nadále věnovat značnou pozornost. Jde však stále více o to zkoumat všechny faktory politiky NSR v procesu probíhajících změn a věnovat též příslušnou pozornost i otázkám možnosti normalizace vztahů s NSR a zvláště vztahům s pokrokovými a demokratickými silami, které v NSR existují. Velké úkoly čekají výzkum mezinárodních vztahů v oblasti rozvojových zemí. I zde se dostává do popředí nutnost dovést maximálně přejímat a zpracovávat výsledky zahraničních výzkumů, zvláště výzkumu v socialistických zemích a v hlavních výzkumných střediscích, která jsou ve světě zřídka ke sledování vývoje třetího světa. Základním trendem výzkumu na tomto úseku bude muset být úplné osvobodování výzkumníka z oblasti spekulace a posilování jeho faktografických znalostí zkoumaných oblastí po všech stránkách. Úzký stroze specializovaný výzkum prováděný spekulativní metodou na velmi omezeném prostoru určeném jedním izolovaným tématem nevede nesporně ke zdárným výsledkům, zvláště je-li tento výzkum prováděn z dálky od pracovního stolu nebo v nejlepším případě z knihovny našeho vědeckého ústavu. Půjde tedy o prohloubení skutečných konkrétních znalostí rozvojových

zemí, které jsou podmínkou *sine qua non* každého skutečně vědeckého výzkumu.

Základní směrnice určené XIII. sjezdem KSČ a zaměřující zřetelně naši zahraniční politiku k ještě aktivnější účasti na boji socialistických a pokrokových sil za udržení a zajištění světového míru budou i v tomto směru základními směrnicemi našeho výzkumu mezinárodních vztahů.